

Derleme Makale / Review Article DOI: 10.33207/trkede.1199914

**SABRİ ÜLGENER'İN FİKİRLERİ ÜZERİNDEN
SAATLERİ AYARLAMA ENSTİTÜSÜ ADLI ROMANIN
DEĞERLENDİRİLMESİ***

*The Evaluation of the Novel The Time Regulation Institute
Based on Sabri Ülgener's Ideas*

Mustafa Ercan KILIÇ
Esma AKPINAR*****

ÖZ: Kalkınma, 21. yüzyılda hala az gelişmiş veya gelişmekte olan toplumların gündemindedir. Bir ekonomik sistemin, kalkınma aşamalarını etkin bir şekilde kat edebilmesi için en başta Sabri Ülgener'in tabiriyle "iktisadi zihniyetinde" bu dönüşümü gerçekleştirmiş olması gerekir. Değişen zihinler, davranışların değişmesine ve iktisadi tabirle "çıktı"ların değişmesine vesile olur. Bu sebeple "iktisadi zihniyeti" doğru anlamak ve hatta ayrıntılarına vakıf olmak önemlidir. Toplumun içerisinde çıkan edebi eserler, toplumsal düzen üzerinde etkili olan birçok unsuru yansıtmaktadır. Bu unsurlardan biri de iktisattır. Bu da edebi eserlerin ortaya konduğu dönemlerin ekonomik durumundan bağımsız olmamalarından kaynaklanmaktadır. Özellikle romanlarda, eserin konusunun betimlenmesinde o günkü şartlar da anlatılmakta, olay örgüsü içerisinde kahramanların yaşadıkları ister istemez dönemin iktisadi zihniyetini yansıtır durumda olmaktadır. Bu bağlamda ve bu çalışma özelinde Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanı Türk toplumunun iktisadi zihniyetini anlamak adına incelenmiştir. Yapılan değerlendirmelerde Ülgener'in fikirleriyle karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma iktisadı, Kurumsal İktisat, Davranışsal İktisat, Sabri Ülgener, Ahmet Hamdi Tanpınar

ABSTRACT: Development is still on the agenda of underdeveloped or developing societies in the 21st century. In order for an economic system to pass through the stages of development effectively, it must first have realized this transformation in its "economic

* Bu makale, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda Mustafa Ercan KILIÇ Danışmanlığında hazırlanan "Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

** Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, Malatya, mercan.kilic@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7398-8959

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, İktisat ABD, Malatya, esmaakpinar02@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2016-2763

**Geliş Tarihi / Received: 06.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 15.12.2022
Yayın Tarihi / Published: 30.01.2023**

mentality”, as Sabri Ülgener put it. Changing minds lead to changes in behavior and, in economic terms, “outputs”. For this reason, it is important to understand the “economic mentality” correctly and even to have a grasp of its details. Literary works emerging from the society reflect many elements that are effective on the social order. One of these elements is economics. This is due to the fact that literary works are not independent of the economic situation of the periods in which they were produced. Especially in the novels, the conditions of that day are also described in the description of the subject of the work, and the lives of the heroes in the plot necessarily reflect the economic mentality of the period. In this context and specifically for this study, Tanpınar's novel *The Time Adjustment Institute* has been examined in order to understand the economic mentality of Turkish society. In the evaluations made, comparisons were made with Ülgener's ideas.

Keywords: Development economics, Institutional Economics, Behavioral Economics, Sabri Ülgener, Ahmet Hamdi Tanpınar

Giriş

Ana akım iktisat yazınında “homo economicus” un temel gayelerinden biri verimliliktir. Verimlilik ise tanımı gereği ele alınan duruma göre değişiklik gösteren bir olgudur. Mesela üretim noktasından bakıldığında, minimum çıktı ile belli bir çıktıyı elde etmek, belli bir girdiyle maksimum çıktıyı elde etmek verimlilik tanımı olabilir. Ya da şirket karlılığı açısından bakıldığında belli bir çıktıyı minimum maliyetle üretmek, belli bir girdi üzerinden maksimum kar elde etmek ifadesiyle açıklanabilir. Verimlilik iktisadın tanımındaki “sınırlı kaynaklar”dan dolayı ortaya çıkan bir gerekliliktir. İnsan ihtiyacının sınırsız olmasından dolayı kaynakları “verimli” kullanmak gerekir.

Günümüz refah devleti anlayışında ise verimlilik, minimum maliyetle maksimum refah oluşturmak çabası olarak kabul edilebilir. Modern anlayış, ekonominin insan için var olması gerektiği fikrini benimsedikçe verimliliği de daha çok insana dolaysız bakan çıktılar noktasından dile getirmiştir. Mesela “sürdürülebilir” bir ekonomi anlayışı da yine insana verilen kıymetin bir neticesidir. Bunun en önemli ayağı da çevreye en az zarar vermek olarak ifade edilebilir.

İktisadi düşüncedeki tüm bu gelişmelere rağmen, hala bireyin çoğunlukla maddi ihtiyaçları gözetilmektedir. Aslında ekonomik hayat insanın maddi tarafından ziyade manevi tarafına etki eder. Üretim koşulları, gelir düzeyi, gelir dağılımı, ekonomik istikrar, çevre dostu üretim gibi faktörler insanın ruhsal ve zihinsel yapısını müspet veya menfi olarak etkiler. Bu etkiler de insanın davranışlarından tespit edilebilir. Peki, bu durum tek taraflı mıdır? Asla! Bir toplumun veya o topluma ait bir kişinin ruhsal ve zihinsel yapısı, iktisadi davranışlarından anlaşılabilir. Peki, ruhsal ve zihinsel yapıyı etkileyen unsurlar nelerdir? Başta kültür, örf ve adetler, coğrafi koşullar, dini

inanış, kurumsal yapı ve en sonunda karakter insanın manevi yapısına tesir eder. Böylelikle denilebilir ki bir toplumun iktisadi davranışlarını incelerken öncelikle oraya ait sosyal, siyasal ve kurumsal faktörleri incelemek gerekir. Peki, bu olguları hangi kaynaklar üzerinden incelemek gerekir? İşte bu noktada edebi eserler ve başta romanlar insanlara ışık tutabilir. Özellikle romanlarda o toplumun manevi yapısı ayrıntılı olarak tarif edilir. Tabii her roman veya her edebi eser bu niteliğe haiz olmayabilir.

Bu bağlamda, Türk toplumunun iktisadi davranışları, tahlil ve tetkik etmek istenildiğinde yapılabilecek faaliyetlerden biri de Türk romanlarını okumak olabilir. Bir eleme yapmak gerektiğinde ise Ahmet Hamdi Tanpınar ismi hemen beliriverir. Son olarak okunan bir romanın iktisadi hayatı tarif etmek noktasında “verimliliği” aynı dönem yaşamış bir iktisatçının fikirleri ile karşılaştırma yaparak keşfedilebilir. Bu karşılaştırmanın güzel örneklerinden biri Ahmet Hamdi Tanpınar ile Sabri Ülgener arasında yapılabilir. Benzer dönemlerde, benzer hayatlar yaşamış bu iki düşünür bir iktisadi çalışmada bir araya getirilebilir. Sabri Ülgener’in fikirleri üzerinden *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (SAE) adlı romanın değerlendirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, Sabri Ülgener’in iktisadi düşünceleri içerisinde yer alan; ‘planlama ve kurumsallık’, ‘girişimcilik’, ‘iktisadi zihniyet’, ‘çalışma ve kalkınma’, ‘aydın rolü’ ile ‘rasyonalite’ kavramları incelenmiştir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iktisat edebiyat ilişkisi üzerinde durulmuş; ikinci bölümde, Sabri Ülgener iktisat metodolojisi üzerine bir bölüm ortaya konmuş; üçüncü bölümde SAE’nin konusu ve içeriğine kısaca değinilmiş ve dördüncü bölümde Ülgener’in düşünceleri ve SAE’den alıntılar altı ayrı başlık ve tablo üzerinden yorumlanmıştır.

Roman ve İktisat İlişkisi Üzerine

Modern iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith kendini “belles-lettres” yani bir edebiyatçı ve filozof olarak tanımlarken (Sarfati ve Atamtürk, 2015: 120), Balzac, Goethe gibi büyük yazarlar belli bir kesim tarafından (ki buna Karl Marks da dâhil) tarihin büyük iktisatçıları olarak kabul edilirler (Özel, 2019: 40). Tabii ki bu noktada bilhassa edebiyatın roman türü kastedilmektedir. Yani roman yazan “bazı” edebiyatçılar bu kategoriye dâhil edilir. Zaten modern edebiyat aslında roman türünün gelişmesi anlamına gelmektedir. Yine modern zamandan kasıt Protestan mezhebinin yayılması, burjuva sınıfın ortaya çıkışı, kapitalist sitemin gelişimi ile birlikte düşünülmelidir. Bir diğer deyişle, insanın toplumdan bağımsız, “birey” olarak değer kazandığı ve para kazanmanın itibarının

arttığı ve dinamik bir hayat tarzının ortaya çıktığı bir dönem içerisinde (Varoufakis, 2019: 49-57) roman ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Modern dünyada, şiirden ziyade düzyazı ön plana çıkmıştır. Zaten Tanpınar da düzyazının mesela mektubun insanın kendisini en iyi anlatabildiği araç olduğunu belirtir; çünkü dışarıdan müdahale yoktur (Tanpınar, 2020: 40). Tanpınar, eski edebiyatın usulünde, ferdin kendini ifade etme olanağı olmadığını belirtir. Eski edebiyat derken özellikle şiir türünü kasteder. Devamında da şairin, hakikati ele alırken ortada kalamadığını öteki tarafa geçtiğini ve salt şikâyet etme haline büründüğünü söyler. Böylece aklın muvazenesi kaybolur (Tanpınar, 2020: 53). Bu sebeple yapmacık edebiyattan ayrışması önemlidir der (Tanpınar, 2020: 38). Hatıratların, günlüklerin ehemmiyeti bu noktada önemlidir. Avrupa’da roman türünün gelişimi hatırat ve günlükler üzerinden meydana olur. “Roman insanın uyanışı ile başlar” diye meseleyi ele alır (Tanpınar, 2020: 26). Mustafa Özel romanın eski edebiyattan ayrılan en önemli noktasının zaman ve para meseleleri olduğunu söyler. Yani destanda, şiirde zaman mefhumu yoktur. Kahramanlar zamanın dışında ve ulvi gayeleri olan insanlardır. Hâlbuki modern dünyada zaman ve para en önemli iki olgudur. Hatta çoğu zaman ikisi eşdeğer kabul edilir. Modern zamanın kahramanları para kazanan, zamanın kıymetini bilen “girişimciler”dir (Özel, 2019: 29). Yine Özel, roman olmasaydı birey olmazdı diye ifade eder. Tanpınar’dan farklı olarak birey ve insanı aynı kefeye koymaz. Birey toplumdaki bağımsız, insan ise toplum ile iç içedir. İktisadi olarak açıklanacak olursa birey “homo economicus”dur, insan beşerdir. Yani birey rasyoneldir, bencildir, dinamiktir; insan ise irrasyonel, toplumcu ve sakinidir (Özel, 2019: 13).

Tanpınar, romanı vak’aların kurgulanması olarak tarif eder. Problemler vardır. Bu problemler insanlar arasında geçer. Hatta Tanpınar, “Garbın hayat tecrübesi, roman okumuş olmaktır” şeklinde ifade eder. (Tanpınar, 2020: 23). Tabii modern zamanların vak’aları daha çok para ve zaman ile ilgilidir. Bir diğer ifadeyle insanlar arasındaki para ve zamanla ilgili meselelerin kurgulanmasıdır roman. Özel, romanın kurgusunu “mert kurgu” olarak, sosyal bilimlerini ise “namert kurgu” olarak tanımlar. Çünkü roman kurgu olduğunu ilan eder, sosyal bilimlerin kurgusal olduğunu gizler ya da hakikatin ta kendisi olarak tanımlar (Özel, 2019: 29).

Meseleyi daha farklı olarak açıklayan Wolfgang Iser, Gizli Okuyucu (The Implied Reader), isimli kitabında romanın gerçeklikle olan ilişkisini: “Romanın aslında gerçekliği sunmadığını fakat daha çok, gerçekliğin ne olduğu ve nasıl öğrenileceği konusunda bir fikir üretmeyi amaçladığını”

şeklinde ifade eder (Kaygı, 2021: 37). Gerçekliği kurgularken bazen hakikatlerin keşfine vesile de olabilir. Mühim olan nokta ise bu keşfedilmiş hakikatlerin “bilgi” olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasıdır.

Yine, ünlü edebiyatçı Hilmi Yavuz da roman yazmanın bir gereği olarak o toplumun iktisat tarihini bilmek gerekliliğinden bahseder. Çünkü karakterler ve olaylar bir zihniyetin yansımasıdır. O zihniyetin en temelinde de iktisadi anlayış, gelenek ve görenekler yer almaktadır. Bundan mütevellid Yavuz, Türk toplumunun yetiştirdiği Ahmet Hamdi Tanpınar ve Ahmet Mithat Efendi'nin mühim eserlerinin bir sırrının iktisat tarihine olan vukufiyetleri olduğunu belirtir (Sarfati ve Atamtürk, 2015: 115). Zaten Mustafa Özel, Ahmet Hamdi Tanpınar için “düşünür” sıfatını kullanır ve “Zaman” mefhumunu Türk romanına ilk olarak aşıl原因 bir düşünür olduğunu belirtir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanını da 20. Yüzyılın en önemli romanlarından biri olarak kabul eder (Özel, 2019: 30).

Bir diğer iktisatçı Zekai Özdemir de Türkiye’de bütün iktisatçıların Sabri Ülgener’i, bütün edebiyatçıların da Tanpınar’ı yazmak istediğini belirtir. Bunu ikisinin de alanında birer uzman olmaktan öte Türk toplumunu çok iyi tahlil etmiş birer düşünür olmalarına bağlar. Özdemir, bir iktisatçı olarak Tanpınar’ı yazma isteğini ise, biraz edebiyat biraz da iktisat bilgisine sahip olmasından daha kolay gelmesine bağlar (Özdemir, 2021: 5).

Son olarak edebi eserlerin (dolayısıyla romanların) iktisadi araştırmalarda kullanılması Sabri Ülgener’in de üzerinde durduğu bir konudur. Sabri Ülgener farklı kaynakların iktisadi araştırmalarda kullanılıp kullanılmayacağı tartışmasını Werner Sombart’ın tasnifi üzerinden ele alır. Vasıtalı ve vasıtasız olarak iki temel gruba ayrılan bilgi kaynakları içerisinde asıl mühim olanlar vasıtasız veya doğrudan bilgi veren kaynaklardır. Bu kaynaklar devlet arşivleri, firma kayıtları ya da devlet yöneticileri ile firma sahiplerinin hatıratları türünden belgelerdir. Ülgener, bu tür kaynaklara ulaşılması mümkün olmadığı durumlarda ise vasıtalı kaynakların öneminden bahseder. Vasıtalı kaynaklar da yine kendi içinde 4 kısımdan oluşmaktadır. Zamanın din anlayışı, hukuk temayülleri, efkâr-ı umumiyesini yansıtan her türlü eser bu tür kaynaklardandır. Dolayısıyla edebi eserler, atasözleri, deyimler ve münasip ölçüde türkülerin bile iktisadi analizde kullanılabilceğini belirtir. Hatta Ülgener, bazen bir toplumun ekonomi zihniyetini anlama hususunda vasıtalı kaynakların daha yararlı olabileceğini de belli ölçüde savunur (Ülgener, 1940-41: 372-374).

Sabri Ülgener ve Metodolojisi Üzerine

Sabri Ülgener'in metodolojisini anlamak, Ülgener'i ve onun kelime dağarcığımızı katkısını anlamak için çok önemlidir. Ülgener, araştırmalarında tarih, felsefe, ekonomi, sosyoloji ve birçok farklı bilimden yararlanmıştır. Bu bağlamda Ülgener; iktisat, tarih ve Türk sosyal bilimlerinin geleneklerinde ender görülen, iktisattan sosyolojiye, sosyolojiden tarihe ve hatta teoloji verilerinden yararlanarak psikolojik araştırmalar yapabilen ve tüm bilim insanlarını birbirine bağlayabilen bir bilim insanıdır (Uğur, 1983: 127). Ülgener metodolojisini öncelikle Alman felsefi ve sosyolojik geleneğinden birçok insanla etkileşim kurarak oluşturmuştur. Erken yaşta Almanca öğrenmesi ve üniversite reformunda birçok Alman profesörle tanışma fırsatı bulması bu bağlamda önemli rol oynamıştır. Bu dönemde, Türk düşünce yapısında baskın olan "Ziya Gökalp - Emile Durkheim" çizgisindeki pozitivistik ikame olarak Ülgener, Alman tarih okulunun "Weber ve Sombart" ile ulaştığı "anlama (arka plana bakma) yöntemi" kullanmıştır (Yılmaz, 2003, s.492). Durkheim'ın düşünce tarzı ve yönteminin Türk sosyolojisinin temellerinin atılmasına büyük katkı sağladığına şüphe yoktur. Özellikle Gökalp, Avrupa'da Durkheim ideolojisinin üstlendiği göreve benzer bir görevi Türkiye'de yürütmüştür. Weber'in fikirlerinin Türkiye'ye, Durkheim'ın fikirlerinden sonra geldiği söylenebilir. Weberci düşünce geleneğini Türkiye'de ilk kez tartışan ve uygulayan kuşkusuz Ülgener'dir. Bu açıdan bakıldığında, Weber-Ülgener'in anlama/yorumlama yaklaşımı Durkheim-Gökalp'ın yorum çizgisine aykırıdır. Ülgener, Durkheim'ın "yorum" yöntemi yerine Weber'in "anlama" yöntemini kullandığı için kendini daha şanslı görmektedir (Sayar, 1998: 253).

Werner Sombart'ın "saf zihniyeti" ve Max Weber'in anlayıcı-yorumlayıcı yaklaşımı, Ülgener'in çalışmalarının ana hattını oluşturur. Ülgener, Türk toplumu ve geri kalmışlığı incelerken sıklıkla zihniyet araştırmaları yapmıştır. Bu bağlamda Ülgener, Werner Sombart'ın metodolojisini ve fikirlerini önemli bir kaynak olarak keşfeder. Ülgener, insanları açıklamak yerine onları anlamayı gerçekçi bulduğu için, insanlar arasındaki ilişkiyi ön planda tutmuş ve ekonomik analizde gözden kaçan insanları analizine dâhil etmeye çalışmıştır. Bu bakımdan özgün bir yazar niteliğinin tüm unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Weber ve Sombart'ın kapitalist gelişmenin dinamiklerine ilişkin analizinden farklı olarak, Ülgener'in kaygısı, aynı gelişmenin Osmanlı-İslam dünyasında neden gerçekleşmediğidir (Koçdemir, 1998: 110).

Ülgener araştırmalarında Weber'in modern kapitalizmin oluşunun sosyolojik analizine benzer bir yöntemi Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısına uygulamıştır. Hatta denilebilir ki Ülgener, araştırmasında, maddi/ekonomik faktörlerin zihniyet ve kurumlarına ilişkin Marksist bir anlayıştan da yararlanmıştır. Ancak bu teorinin aksine altyapı-üstyapı ikilemelerinden hangisinin belirleyici olduğunu netleştirmemiş ve sadece birini öncelikli sıraya koymamıştır. Genelden özele, soyuttan somuta bir metodoloji alırken bazen somut verilere dayalı genellemelere başvurmuştur. “Weber, Avrupa’da kapitalizmin ahlakını ortaya çıkaran etkenleri aradı, bu yüzden diğer etkenlerin rolünü kabul ederken en önemli etken olan ‘Protestan Ahlakı’na vurguladı. Ülgener de bunun olmasını engelleyecek modeller arıyordu çünkü Kapitalizm, Osmanlı Devleti’nde ve toplum düzeninde ortaya çıkarmamıştır” (Kılıçbay, 2006: 94). Özellikle bu düşünce sistemi Ülgener’in çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Ülgener, Kapitalizm ve Osmanlı Devleti ilişkisine “zihniyet ve din” ekseninde yaklaşır ve derinlemesine inceler. Ülgener, sermaye birikimini ve meslek etiğini örnek vererek Weber’in ideal tipi olan “Protestan Ahlakı”na karşı “Melamizm”i öne çıkarmaya çalışır. Ülgener’in psikolojik araştırmalardaki temel amacı, geçmişi, bir eserden ve bir kişiden diğerine inceleyerek ve türleri doğrudan karşılaştırarak Osmanlı Türklerinin ekonomik bir tipolojisini ortaya çıkarmaktır (Acar ve Bilir, 2016: 118).

Ülgener’in zihniyet meselelerine yaklaşımı, kullandığı kaynaklar ve kullandığı kavramlar bakımından dikkat çekmektedir. Ülgener, arşiv kaynaklarından ziyade dönemin ahlaki yapılarını, önerilerini ve edebi eserlerini kullanan anlayışlı bir yaklaşımdan hareket etmiştir. Akılcılık ve Orta ağ gibi kavramları, bazen de tasavvuf gibi kavramların yanı sıra bizzat kendisinin getirdiği iktisadi ahlak-iktisadi zihniyet gibi kavramları da yaygın olarak kullanmaktadır. Ancak Ülgener’i yalnızca Sombart ve Weber açısından düşünmek yanlıştır. Ülgener, sürekli araştırma ve yeni düşünme biçimleri geliştirerek ufkunu genişletmiştir (ağman, 2016: 96).

Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Konusu

SAE adlı roman Tanpınar’ın vefatından kısa bir süre önce 1961 yılında Remzi Kitapevi tarafından yayımlanmıştır. Tanpınar’ın yurtdışı seyahatlerinden ve olası bir Ülgener etkisinden sonra kaleme aldığı bu çalışma, birçokları tarafından Tanpınar’ın en olgun, en başarılı eseri olarak kabul edilir. Roman, toplamda dört bölümden oluşmaktadır: Büyük Ümitler, Küçük Hakikatler, Sabaha Doğru ve Her Mevsimin Bir Sonu Vardır. Romanın başkahramanlarından Hayri İrdal’ın anılarından yola çıkarak genel

olarak konunun, Türk-Osmanlı toplumunun Meşrutiyet-Cumhuriyet çizgisindeki modern maceralarının hicivli bir eleştirisi olduğu söylenebilir. Ancak yazarın 1943'te devlet bürokrasisinin işleyişini ve romanın olay örgüsü ve karakterlerinin deneyimlerini öğrenme fırsatı bulduğu düşünülürse, SAE'nin daha çok Cumhuriyet dönemini eleştirdiği ifadesi daha doğru olacaktır.

Roman, Hayri İrdal'ın kişiliğindeki zaman ayrımını, bunun insan üzerindeki etkisini, insanın değişimini, dönüşümünü, çevresine ve kendisine yabancılaşmasını konu almaktadır. SAE'nin misyonu, mekanik bir zaman anlayışının "geleneksel zaman" (içsel zaman) kavramına baskın çıkacağı mutlak, üniter ve modern bir zaman anlayışında toplumu egemen kılmaktır. Bir sembol olarak saat, güçlülerin modern zaman anlayışına hâkim olması için son derece önemlidir. SAE'nin kurucu fikirlerine göre, örneğin bir hoparlör bir meydana toplanmış insanlara ya da radyo tüm nüfusa aynı anda bir saate bakmalarını söylediğinde, tüm saatlerin tam olarak aynı zamanı göstermesi gerekir. Saatler aynı zamanı göstermeden önce bu fikrin arkasında göz ardı edilemeyecek önemli bir koşul daha vardır. Yani toplum bu çağrıya kayıtsız şartsız uymak zorundadır. Bu durum bizi ister istemez, insanların fiziksel ve zihinsel faaliyetlerinin ilk bakışta ortaya çıkmayan "görünmez" veya "gizli" bir güce tabi olduğu bir devlet anlayışına götürmekte, kontrol ve rehberlik etmektedir.

Modern toplumun baskın biyo-iktidarı, zorlamaya değil, gönüllülüğe dayanır, ancak bir zorlama ve şiddet aracı değil, itaate dayanır. Güç, bir merkezin veya birinin elinde değil, fiziksel, zihinsel, düşünce, eylem, algı ve disiplin becerilerini üretir ve kontrol eder. SAE'de toplumun zaman algısını değiştirmeyi amaçlayan şey tam olarak budur. SAE, radyo ve gazete ilanları aracılığıyla iş için gönüllüler arar, ancak liyakatlerini hiçbir şekilde dikkate almadan yalnızca zihniyetlerine uyan kişileri işe alır.

Kurulacak Zaman Ayar Enstitüsü'nün bazı önemli sloganları kuruluş amacına dayanmaktadır: "Ayar saniyenin peşinde koşmaktır", "Müşterek zaman müşterek iştir", "Hakiki insan zaman şuurudur". Roman tamamen bu inanca nasıl ve hangi yollarla ulaşılabileceğine odaklanmış gibi görünse de en geniş anlamıyla özden yoksun olan için bir trajikomedî dünyasının kapısını aralamıştır.

Tanpınar ve Ülgener'i Birlikte Okumak

Yazarlar romanlarını kendileri kurgularlar. Hikâyeyi oluştururken karışımın malzemelerini kendileri belirlerler. Dolayısıyla yazarın bilgi düzeyi, hayata bakışı, görgüsü, hayat tecrübesi, tarih bilgisi vs. bu karışıma

renk verir. Tanpınar, hemen her eserinde aşk, evlilik, müzik, tarih ve ekonomi konularını işlemiştir. Bu temaların yoğunluğu eserler arasında farklılık arz edebilmektedir. Örneğin, *Beş Şehir* adlı deneme türünde tarihi, ekonomik ve sosyal olaylar en önemlileridir. Ancak, *Aydaki Kadın* adlı romanı daha çok aşk ve evliliğe odaklanır. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanında bu temalar daha eşit ağırlıklı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

Tanpınar'ın eserlerini kaleme alırken aynı dönemde yaşamış olan Sabri Ülgener'in fikirlerinden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi düşüncelerindeki çarpıcı benzerlikler olmasıdır. Ülgener'in talebesi olan Ahmet Güner Sayar'ın yaptığı araştırmalarda bu etkinin (eğer varsa) ancak SAE'de kendini göstermiş olabileceği kanısı mevcuttur (Kılıç, 2022). Bu etki, Tanpınar'ın eserlerinde doğrudan aktarma şeklinde değil de romanlarındaki kahramanlar arasında geçen diyaloglarda, kahramanların davranışlarının ve romanlarının olay örgüsünün betimlenmesinde görülebilmektedir. Söz konusu etkinin bu açıdan bakılarak çalışma kapsamında SAE kitabında yer alan bazı kavramlar; Sabri Ülgener'in fikirleri üzerinden değerlendirilmiştir. Değerlendirme yapılırken öncelikle SAE'nin incelemesi yapılmış, daha sonra ise Ülgener'in fikirleri ile örtüştüğü düşünülen, 'planlama ve kurumsallık', 'girişimcilik', 'iktisadi zihniyet', 'çalışma ve kalkınma', 'aydın rolü' ile 'rasyonalite' kavramları birlikte incelenmiştir.

Planlama ve kurumsallık

Araştırma kapsamında incelemiş olduğumuz SAE'de yer alan kavramlardan biri planlama ve kurumsallıktır. Bu kavramın SAE'de işlenme şekline bakıldığında Ülgener'in fikirleri ile örtüştüğü noktaların olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Planlama ve Kurumsallık

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Vaatkâr demek istiyorum. Bakın Hayri Bey, ben karar verdim, beraber çalışacağız bundan sonra. Onun için anlaşmamız lazım" (Tanpınar, 2004: 225).

"Bana kalırsa bu ayar istasyonları personelini sadece genç kızlara ve kadınlara inhisar ettirelim. Hiç erkek almayalım. Sizin dediğiniz şekilde bir terbiyeyi ancak genç kızlara verebiliriz. Erkekler için başka işler ararız... Bir yığın delikanlıyı otomat hâline ne diye sokalım! Zaten yapamayız. Şimdi kadınlar da erkekler kadar genç ve güzel

Sabri Ülgener

"Meseleyi, sermayenin kârlılık ve üretkenliği hakkında biraz evvel söylediklerimize bağlayarak, daha etraflı bir şekilde gözden geçirebiliriz. Bilindiği gibi, çeşitli istihsal kollarında kârlılık noktasından göze batacak derecede seviye farklarının mevcudiyeti, kısa veya uzun vadeler içinde bir sahadan diğerine doğru muvazene kaymalarına ve bilhassa sermayede devamlı yer değiştirmelerine sebebiyet verir; bu hal, gidilen yerde kârlılık derecesi zamanla diğerleri hizasına ininceye kadar devam eder.

kadınlarla anlaşabiliyorlar... Sinema
artistlerine hayranlıklarından belli”
(Tanpınar, 2004: 257).

“Konuşurken de aynı şekilde yeknesak,
tatlı ve ölçülü olurlarsa, bilhassa aynı
zamanda son derecede mültefit, nazik ve
ciddi olmayı da öğretirsek rağbet artar.
Saatten, enstitüden hep aynı kelimelerde,
büyük bir ihtisas iddiasıyla bahsederlerse,
araya hiçbir şey katmazlarsa ve bilhassa bu iş
için kurulmuş saatler gibi hareket ederlerse,
yaşlarına göre tuhaf görünecek bir ciddilikle
söyleyeceklerini söyleyip birden susarlarsa...

-Yani bir nevi otomatizm... Asrımızın
asıl büyük zaafı ve kudreti. İçten içe
hazırlanan aydınlık ve düzenli yeni Orta
Çağ’ın temeli ve belkemiği” (Tanpınar,
2004: 256).

“Biz bu meseleyi hallettik.
Müessesemize tam referansı olmayan, iyi
tanımadığımız kimse giremez. Bunun için de
prensibimiz gayet sağlam. Memurlarımızın
yarısı, kendi akraba ve yakınlarımız olacak.
Yarısı da dışarıdan güvendiğimiz yüksek
insanların tavsiyelileri. Böylelikle her nevi
dedikoduyu önlemiş olacağız... Herkes
kefaleti umumiye altında çalışacak”
(Tanpınar, 2004: 244).

Tanpınar SAE’de kurumsallığı ele alırken kurumsal planlama aşama
aşama yapılmalıdır. Bir kurumsal yapının planı hazırlanırken kurumun yeri,
kimlerin çalışacağı, nasıl kıyafetler giyileceği kadar ayrıntılı bir şekilde
anlatılmıştır. Tanpınar bunları anlatırken saatlerden örnek vermiş, kurumun
bel kemiği olan saatleri, çalışan insanlara benzetmiştir. Dolayısıyla kurum
çalışanlarının hızlı ve ahenkli olmasını anlatmıştır. Ahenk, yeknesak bir
çalışma ile sağlanabilecek ve bu yolla kurumlar otomatik çalışır hale
getirilebilecektir. Ülgener için ise kurumsal planlamada önemli olan uyum
ve ahenkli çalışmadır. Yapılan planlamalara bir ceza olarak bakmak yerine
mantıklı ve koordineli hareket etmeyi vurgulamaktadır. Planlamayı makro
şekilde ele alan Ülgener sabırla ve ahenkle çalışmamanın sonunun büyük
kayıplar olduğunu belirtmektedir. Bunun içindir ki önce sabırlı olmak
gerekir. Sabırla yapılan çalışmaların tüm zamana yayıldığını ve verimin

İktisaden ileri ve olgun rejimlerde muhtelif
istihsal şubelerinin hep beraber “normal kâr”
mihveri etrafına sıralanma ve
hizalanmalarıyla teşekkül eden sektörler-
arası muvazene, az gelişmiş memleketlerde
sağlam bir plan ve programa bağlanmadıkça,
kolay tahakkuk edilebilecek bir gaye
değildir. Koordine edilmemiş bir yatırım
politikasının milli ekonomiye iras ettiği
kayıp ve fireleri azımsamaya imkân yoktur”
(Ülgener, 1963: 387).

“... az gelişmiş memleketlerin hızlı bir
kalkınma esnasında rastlamaları muhtemel
olan durumu açık bir şekilde aksettirmektedir.
Filhakika, böyle bir kalkınmanın müterakki
bir vergi sistemi ve ona paralel tedbirlerle
beraber yürütülmedikçe, bir kısım gelirlerin
sür’atle çoğalışına ve bunun da peşi sıra
gayrimüstahsil transferlere yol açacağı
aşikârdır” (Ülgener, 2006: 210).

artacağını vurgular. Verim arttığında ise daha çok çalışmak ve daha çok çalışılmak istenecektir.

Planlama konusunda Tanpınar ve Ülgener'in üzerinde durduğu ortak nokta ahenkli çalışmadır. Ahenkli çalışma yeknesak bir planlamanın sonucunda olmaktadır. Yeknesak planlamada düzenli ve verimli bir çalışmayı doğuracak ve kalkınmayı hızlandıracaktır.

Bununla birlikte Tanpınar firma bazında yapılması gerekenleri anlatırken bir taraftan ironik bir şekilde eleştiri yapmaktadır. Bu eleştiri ise gerek az gelişmiş ülkelerin sorunları özelinde (mesela adam kayırmacılık) gerekse de modern ekonomik sisteme karşı olmaktadır. Mesela otomasyon bir taraftan piyasanın muktezası iken diğer taraftan insanları içten içe tüketen bir mekanizma olarak tarif edilmektedir. Ülgener'in anlatım tarzı ise daha açık bir şekilde ve düzenin bütünsel eleştirisinden ziyade az gelişmiş ülkelerin eksik uygulamaları üzerine olmaktadır.

Girişimcilik

Araştırmada SAE'de yer alan ve Ülgener'in iktisadi düşünceleri ile örtüşen Girişimcilik kavramı ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Girişimcilik

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Vaat et, yarın unutacak olduktan sonra... diye düşündüğümü hayal meyal hatırlıyorum. Ondan ötesi hakiki boşluk..." (Tanpınar, 2004: 227).

"Demek usul bu idi. Evvelâ muvaffakiyet denen bir şey kabul edilecek, sonra sahibi aranıp bulunacak, o tebrik edilecek, bu sefer o, muvaffakiyetin asıl karşısındakinin olduğunu iddia ederek ona aynıyla devredecek, öteki çok mânalı bir kelime ile kendi hissesini ayırdıktan sonra yine geriye verecekti. Böylece üzerinde bu kadar devr ü teslim, iade ve tekrar iade muamelesi geçtikten sonra bu muvaffakiyetten artık kim şüphe edebilirdi? Enstitümüzün kurulması bir muvaffakiyetti. Bu resmen muamelesini görmüş bir vâkıa idi. Artık müsterih olabilirdim" (Tanpınar, 2004: 240).

"Ehemiyyet verme!., dedi. Fakat işi sıkı tutmak lazım! Sen derhal dikkatli bir cevap yazarsın! Ben kendi tarafımdan onun zayıf

Sabri Ülgener

"Yatırımların (olgunlaşma) müddetini kısaltacak genişlikte bir "sosyal sabit kapital" tesisine gidilmedikçe, ahenkli bir gelişmenin mümkün olamayacağı anlaşılıyor. İç kaynaklar veya dış yardımlarla ekonomiye muhtaç olduğu istihsal takatini ve elastikliğini sağlamadan girişilen yatırımların sosyal hasılayı reel ve muvazenede şekilde artırabilmeleri şansı çok azdır. Asıl tehlike, iyi koordine edilmedikleri takdirde netice vermeleri gecikecek olan yatırımların kuvvetli bir istihlak meyli ve efektif talep sür'ati ile birleşerek İktisadî inkişafı açık bir enflasyona doğru yürütmeleridir. Hadiselerin zaman içinde akış farkından meydana gelen bu elverişsiz durumu, yukarıdan beri malûmumuz olan iki vâkıa üzerinde daha iyi görebiliriz, a. İstihlak ve harcama itiyatları değıştikçe gelirin teşekkülü ve sarfi arasındaki müddetin (lag'ın) kısalışı;

damarını bulur basarım. Bunlar efkâr umumiyyeyi bir zaman işgal eder. Fakat asıl mühim mesele herkesi şaşkırtacak bir şey yapmamızdır. Anladın mı? Yeni, çok yeni bir şey... Öyle bir şey ki, dost, düşman herkes şaşkırsın! Bizim gibi müesseseler bir lahza bile aktüalite olmaktan vazgeçemezler. Bunu kafana koy ve öyle çalış!.. Bir şeyi unutma! Talihe güvenmek lazım!” (Tanpınar, 2004: 308-309).

b. Yatırımların tam hasıla verecek bir olgunluğa varmaları için geçecek zamanın uzunluğu. Gelişen ekonomilerde ilk faktör-sosyal ve kültürel bakımdan hiç de haksız olmayan bir kalkındırma siyasetiyle desteklenerek- kuvvetli bir harcama meyli ile istihlâk mallarına yüklenirken, ikinci faktör bu gelişmeyi ancak geriden ve uzaktan takip eder” (Ülgener, 1983: 241).

Tanpınar girişimcilik kavramını açıklarken usul üzerinde durmaktadır. Ona göre önemli olan yapılan iş yeni ve şaşkırtıcı olmalıdır. Öyle ki aslolan işi içselleştirmektir. Tanpınar işin ustaca yapılması üzerinde durmuş, işi ehline teslim edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Tanpınar ayrıca girişimcilikte risk faktörüne de değinmiş, risk almadan girişimciliğin olmayacağını anlatmıştır. Risk alınarak yapılan girişimcilik Tanpınar’a göre başarıyı getirecektir.

Ülgener’e göre ise girişimciliğin ana meselesi iç kaynaklar ve dış yardımlardır. Bunlar olmadan yapılan işler verimsiz olacaktır. Girişimcilikte önemli olan bir diğer hususun ahenk olduğunu belirten Ülgener, işin iyi yapılmaması ve ahengin sağlanamaması durumunda yatırımların gecikeceğini bunun da girişimciliğin önündeki engel olduğunu vurgulamaktadır.

Tanpınar ve Ülgener, girişimciliği işin kâmil bir şekilde yapılmasına bağlamışlardır. İşin içselleştirilmesiyle ortaya konan girişimcilik ahenkli bir çalışmayla sağlanabilirse üretim zamanında olacak, riskler azalacak, girişim başarılı olacaktır. İki düşünürün meseleyi ele alırken farklılaşan önemli bir nokta, Tanpınar’ın psikolojik faktörler üzerinde durması iken Ülgener’in ölçülebilir faktörleri ön plana almasıdır. Ayrıca Tanpınar meseleyi kendi içinde (yani az gelişmiş bir ekonomik yapı içinde) ele alırken Ülgener sürekli olarak gelişmiş ekonomilerle mukayese yapmaktadır.

İktisadi zihniyet

SAE’de Ülgener’in fikirleri ile benzerlik gösteren kavramlardan biri de iktisadi zihniyettir.

Tablo 3. Tanpınar ve Ülgener’e Göre İktisadi Zihniyet

Ahmet Hamdi Tanpınar

“Realist olmak hiç de hakikati olduğu gibi görmek değildir. Belki onunla en faydalı şekilde

Sabri Ülgener

“Muayyen bir memlekette ve zamanda ekonomi zihniyetinin tespiti

münasebetimizi tayin etmektir. Hakikati görmüşsün ne çıkar? Kendi başına hiçbir mânası ve kıymeti olmayan bir yığın hüküm vermektense başka neye yarar? İstedığın kadar uzatabileceğin bir eksikler ve ihtiyaçlar listesinden başka ne yapabilirsin? Bir şey değiştirir mi bu? Bilâkis yolundan alıkor seni. Kötümser olursun, apışır kalırsın, ezilirsin. Hakikati olduğu gibi görmek... Yani bozguncu olmak... Evet bozgunculuk denen şey budur, bundan doğar. Siz kelimelerle zehirlenen adamsınız, onun için size eskisiniz, dedim. Yeni adamın realizmi başkadır. Elinde bulunan bu mal, bu nesne ile onun bu vasıflarıyla ben ne yapabilirim? İşte sorulacak soru. Meselâ bu bahiste en büyük hatanız musikiden, yani mücerret bir fikirden hareket ederek baldızınız hanımefendiyi mütalaa etmenizdir.

Hâlbuki baldızınız hanımefendi tarafından işi münakaşa ediniz, mesele ne kadar değişir. Newton başına düşen elmayı, elma olmak haysiyetiyle mütalaa etseydi belki çürümüş diye atabilirdi. Fakat o böyle yapmadı. Şu elmadan nasıl istifade edebilirim?., diye kendine sordu. Azamî istifadem ne olabilir?., dedi. Siz de öyle yapın! Baldızım musikiden başka bir şeyde muvaffak olmak istemiyor. O hâlde elimde iki rakam var. Baldızım ve musiki. Birincisini değiştiremeyeceğime göre, ister istemez ikincisi hakkında fikirlerim değişecek. Baldızıma hangi musiki uyar?” (Tanpınar, 2004: 225-226). “Böyle düşünün! Sonuna kadar bu çıkmazda mı kalacaksınız? Elbette ki hayır...” (Tanpınar, 2004: 225-226).

“Tabii... diye tasdik etti. Yalnız her şeyi paraya bağlamamalıdır. İnsan iradesi daima maddî şartları yener” (Tanpınar, 2004: 268).

Tanpınar, zımnî olarak “zihniyet” kavramını açıklarken gerçeği görmenin doğru olacağını vurgulamıştır. Bu gerçek sadece görünen olmayabilir, görünenin arkasındaki gerçeği daha net bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla görünen yanıltıcı olabilir.

Ülgener, “iktisadi zihniyeti” tanımlarken önce o zihniyet tarihinin tayinini ve öncelikli kaynakları bulmayı vurgulamıştır. Ona göre tespit edilen kaynakların doğrudan doğruya araştırması yapıldıktan sonra zihniyet değişimi meydana gelebilir.

mevzubahis olduğu zaman yapılacak iki şey vardır:

1) Zihniyeti bir kere kendi muhitimizde biraz aşağıda, tetkik edeceğimiz vasıtalar yardımıyla tayin ve tespit etmek, yahut o zihniyet tarihinin geçmiş bir devresine ait ise, biz o hususta aydınlatılabilecek olan vesikaları elde etmek,

2) Başlıca tezahürleri tespit edilmiş olan bu zihniyeti kaynaklarına doğru götürmek, tarihi inkişafını somut hadise ve amirlerle izaha çalışmak!

Demek ki, bu iki vazifeden biri doğrudan doğruya bir **tespit ve tayin** işi, diğeri ise bir **tahlil ve izah** vazifesidir:

1) Bu iki vazifeden birincisi diğerine nazaran binnisbe basit ve kolaydır; bahusus içerisinde yaşadığımız zamanın ekonomi zihniyetini tayin etmek mevzuibahis olduğu vakit, bunu muhitine karşı çok az ilmi bir tecessüs ve heves sahibi olan her şahıs kendi başına tetkik müşahede edebilir. Ufak seyahatler, muhtelif zümrelerle sık sık temaslar bu husustaki kanaatlerimizi zaman zaman takviye veya tadil eder; yalnız tabiatıyla neticede kısmi ve mahalli olan -belki bazen da tesadüflere bağlı bulunan- bu müşahedeleri çarçabuk genelleştirmemek ciddi çalışmaların en birinci şartıdır” (Ülgener, 1983: 42-43)

Ahmet Hamdi Tanpınar asıl önemli olanın gerçeği görmek olduğunu vurgularken Ülgener ise gerçeği görmenin zihniyet değişimiyle sağlanabileceği üzerinde durmuştur.

Tabii, bu kısımda yine ortaya çıkan farklılığı ifade etmek icap eder. Tanpınar'ın yaptığı tarif sadece iktisatla ilgili bir açıklama değildir. Yani Tanpınar, hayatın bütününe bakarken sahip olunması gereken bir bakış açısını ifade etmeye çalışır. Ancak bu bakış açısı iktisadi olaylar için de kabul edilebilir. Oysa Ülgener, hususi olarak iktisadi bir zihniyetin anlaşılması ve değişimi meselesini açıklamaya çalışır.

Çalışma ve Kalkınma

SAE' de Ülgener'in iktisadi düşünceleri ile benzerlik gösteren diğer bir konu da çalışma ve kalkınma konusudur.

Tablo 4. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Çalışma ve Kalkınma

Ahmet Hamdi Tanpınar

“Para işini merak etmeyin... dedi. Her türlü fedakârlığı yapacağız. Mademki bu işe girdik... Ben mümkün olduğu kadar tutumlu olmak gerektiğini söylemek istiyordum” (Tanpınar,2004, s.269).

“Eski usul, dedi, eski ve manasız. Müthiş zaman yer. Sonra hiçbir neticeye götürmez. Böylesi daha doğrudur. Yanılma ihtimali burada azalır. Çünkü kontrole imkân vermez” (Tanpınar, 2004: 248-249).

“İkinci ayın ortasına doğru Halit Ayaracı bir gün daireye uğradı. Beraberce Nuri Efendi'nin hatırlayabildiğim sözlerinden yüz kadar slogan tertip ettik: “Maden kendiliğinden ayar kabul etmez”, “Ayar saniyenin peşinde koşmaktır”. Bazen bunlara Halit Ayaracı'nın kendi buluşları da karışıyor ve onlar daha manalı oluyordu: “Müşterek zaman müşterek iştir”, “Hakiki insan zaman şuurudur”, “Refahın yolu sağlam bir zaman anlayışından geçer” gibi şeylerdi bunlar” (Tanpınar, 2020: 230)

“Yanıyorsunuz Hayri Bey, başlamak, başarmaktır. Bakın, bu şartlar içinde, bu küçük odada büyük bir işe kendimizi vermemiz, bu daireyi kurmamız bir başarı

Sabri Ülgener

“Tetkikimize başlarken, mevzuun şimdiye kadar ele alınış tarzına kısa bir göz gezdirmek faydalı olacaktır. Her şeyden evvel, büyüme ve gelişme fikrinin, ekseriya zannedildiği gibi, pek yeni bir şey olmayıp, eskiden beri bilindiğini ve günümüze gelinceye kadar bir hayli işlendiğini kaydetmeliyiz. Klasik iktisatçılar (Malthus, Ricardo ve diğerleri) ile Marks'ın bu mevzu üzerine yazdıkları ve söyledikleri hiç de küçümsenecek şeyler değildir. Buna mukabil, az gelişmiş memleketlerin bir problem olarak tarihî mebdeini tayin ederken, daha ihtiyatlı olmamız lâzım geliyor. Şüphesiz klasik iktisatçılar da model olarak dikkate aldıkları gelişmiş ekonomilerin yanı sıra geri ülkelere temas etmişlerdi. Fakat bu temaslar çok defa ikincileri başlı başına bir problem olarak ele almaktan ziyade, ileri sanayi ülkelerinin hususiyetlerini bariz bir rölyef halinde belirtmek üzere primitif cemiyetlere zaman zaman göz gezdirmekten ileri gitmemiştir” (Ülgener, 1983: 193).

“Yeryüzünde bazılarımız adeta kendi kapalı alemine çekilmiş denecek kadar huzur ve sükûn içinde mütevekkiline yaşıyor; hayatının bütün manasını bu sükûn ve inzivada görüyor; bazıları ise dindirilmez,

değil mi?” (Tanpınar, 2004: 250).

“Çalışmayan, işsiz insan sıfatıyla evde horlanmıyor, sokakta her rasgeldiğime talihsizliğimin hesabını vermeğe mecbur olmuyordum. Bütün gün dairede kaldığım için eski tanıdıklarımın beni gördükçe yol değiştirmelerine, görmemezlikten gelmelerine, benden kaçışlarına şahit olmuyordum. Kendimi hayata yeniden başlamış sanıyordum. Ve bu hisle dünyanın en muntazam insanı gibi yaşıyordum. İçimde müthiş bir gayret uyanmıştı. Dağlar devirmek istiyordum.

İşte burada mesele birdenbire değişiyordu. Bir işim vardı, fakat yapacağım bir iş yoktu. Bu yeni vazifem öbürlerine hiç benzemiyordu. İnsanlarla, hayatla hiçbir alakasını bulamıyordum” (Tanpınar, 2004: 231).

Sabri Ülgener'e göre “çalışmak” yaşamı belirleyen en etkin ögedir. Çalışmak neticesi itibariyle değil bizzat güzeldir. Ülgener'e göre çalışma ve dolayısıyla kalkınma ele alınırken geçmiş ve gelecek birlikte ele alınmalı, değerlendirme bu şekilde yapılmalıdır. Ona göre çalışmanın incelenmesi daha genel bir perspektiften bakılarak yapılmalıdır. Geçmiş dikkate alınmadan yapılan bir değerlendirme eksik olacaktır. Doğru olan geçmiş ve geleceğin kendi ahenği içerisinde değerlendirilmesidir. Çalışma kavramı Tanpınar'da için fedakârlıkla eşdeğerdir. Tanpınar'a göre birey öncelikle ne yapacağına karar vermeli ardından çalışmaya hazır bulunmalıdır. Akrep ve yelkovanın farklı hızlarda olmasına karşın ahenkli hareket etmelerini örnek gösteren Tanpınar'a göre önemli olan hızlar farklı olsa dahi dengeli hareket etmektir.

Tanpınar ve Ülgener, çalışma kavramının ahenkli bir irdelemeyle ele alınması gerektiğini belirterek kalkınmanın ancak bu şekilde olacağını vurgulamışlardır.

Tanpınar'ın bu kısımda meseleyi bir taraftan tarif ederken diğer taraftan işari olarak nasihat eder gibi bir yapıya bürünmektedir. Yani karşısında biri varmışçasına subliminal mesaj vermektedir. Ayrıca özellikle çalışma olgusunun, bireyin toplum nezdindeki itibarına olan etkisi gibi sosyolojik çıktılarına da değinmektedir. Ülgener ise bireyi rasyonel davranma ve davranmama tercihi üzerine iki türlü tarif etmektedir. Bu durumu basit bir

seçim olarak görmesi ve bu seçimin sosyal çıktılarına tamamen uzak durması diğer bir farklılık meydana getirmektedir. Son olarak Ülgener bireyi ele alırken sürekli olarak ekonomiler arasındaki farka da işaret etmektedir. Oysa Tanpınar salt birey ve toplum düzleminde kalmaktadır.

Aydın Rolü

Aydının toplumdaki rolü hem Ülgener'in makalelerinde hem de SAE adlı kitapta bahsedilen kavramlardan biridir.

Tablo 5. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Aydın Rolü Kavramının Değerlendirilmesi

Ahmet Hamdi Tanpınar

“Kahveye her cins ve meşrepten insan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hulâsa her meslekten adam... Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydiler... Bu kahvede neler konuşulmazdı? Tarih, Bergson felsefesi, Aristo mantığı, Yunan şiiri, psikanaliz, isprizma, alelade dedikodu, çıplak hikâye, korkunç veya meraklı macera, günlük siyasî hâdise, birbiriyle sarmaş dolaş, biri öbürünü yarıda bırakarak, çok yüklü, beraberinde her rast geldiğini taşıyan bir bahar seli gibi kabarık bu konuşmada beyhude ve şartırtıcı, akar giderdi. Tabii hiçbirinden tam bahsedilmezdi. Hepsi çok uzun bir uykudan, bir çeşit ölümden sonra hatırlanır gibi bu kahveye gelirdi. Büyük İskender veya Annibal, Kant'ın İmperataif'leri, bu sayıklamağa benzer konuşmada sadece günlük hayatı uyuşturmak için icat edilmiş şeylerdi. Zaten en sıhhatli vak'a bile söyleniş tarzı için anlatılırdı. Birbirlerini o kadar fazla dinlemişlerdi ki, hepsi anlatılanı aşağı yukarı evvelden bilirdi.” (Tanpınar, 2004: 130).

“Voltaire'e veya Faust'a benziyorsanız kabahat benim mi? Yahut / benzetiyorlarsa... Onlar da bizim bir şeylerimiz olmasını istiyorlar. Elli senede bir medeniyete bütün

Sabri Ülgener

“Aydın rolü ve fonksiyonları ile de geniş bir çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlerin hepsini ayrı ayrı göz önüne almak niyetinde değiliz. Öylesi bizi düşündüğümüzden çok uzaklara götürür. Ancak konuyu gerçek boyutları içinde görmek ve yerine oturtmak için sözü edilen fonksiyonları kaba hatları olsun tanımakta yarar vardır. En önemlilerinden bir kaçım sıralamak gerekirse: Kültür değişimine Öncülük etmek; değişeni daha popüler ve yaygın hale getirmek; yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmek; halkın politik, sosyal tercihlerini etkilemek (Edward Shils'in sıralaması ile: «yüksek kültürü yaratmak ve yaymak»; «millî vemilletler üstü modeller kurmak» «ortak kültürler geliştirmek»; «sosyal gelişmeleri etkilemek»; «politik roller oynamak» (5). “Aydın bütün bu fonksiyonları ile farklı dallara ve disiplinlere konu olur. Önce şu noktayı belirtelim: Herhangi bir bilim veya sanat dalının ihtisas elemanları arasında madde ve konuya ilişkin münasebetler o daim kendi içinde oluşum çizgisini, bir bakıma iç dinamiğini verir. Buraya kadarının ilgililer arasında fikir ve bilgi alışverişinin ilerisinde sosyoloji ile bir alıp vereceği yoktur. Kişinin davranışı, sadece madde ve objeye takılı kalmayıp başkalarının fiil ve hareketine yönelik bir muhteva kazandıktan sonra sosyolojinin ilgi alanına girer. Bu yönelişi bir uçtan öbürüne iki şekli ile de düşünebiliriz: Kendi davranışında başkalarının fiil ve hareketi ile etkilenmek veya kendi davranışı

tarihiyle yetişmek kolay mı? İşin içine elbette biraz mübalağa girecek! Nasıl filân romancımızı Balzac'a öbürünü Zola'ya benzettilerse, sizi de başkalarına pekâlâ benzetirler. Hayret ediyorum doğrusu! Sizi kıskanmadığım için bana teşekkür edeceğiniz yerde kızıyor, hiddet ediyorsunuz! Ben sizin yerinizde olsam hiç ses çıkarmaz, kendi işime bakardım. Siz oturun, kitabınızı yazın, enstitümüzün tekâmül çarelerini arayın! Bunlar o kadar basit şeyler ki" (Tanpınar, 2004: 280).

Tanpınar, bizdeki aydının hep Avrupa'dakilerin birer taklidi olarak lanse edildiğinden bahseder. Bu durum aslında romanın başında da değindiği körü körüne Avrupa taklitçiliğinden ve özentisinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu durumun yadsınacak bir tarafı olmadığını asıl yadsınması gereken meselenin bizim insanımızın yazdığı, anlattığı ve konuştuğu şeyleri inanmadan veya benimsemeden farklı hevesler için kullanıyor olmasıdır. Basit, sade ve gerçekten hakikati arayan aydınlara ihtiyacımız olduğunu belirtir.

Ülgener, aydının rolünü; kültür değişimine öncelik etmek, halkın düşüncelerine ve sosyal yaşamına yön vermek ve bunları ilerletmek olarak belirtir. Ülgener'e göre aydın toplumun temel taşıdır. Ona göre aydın davranışlarıyla toplumu ya ilerletir ya da geriye götürür. Kısacası toplumun ilerlemesi için aydın rolünün önemli olduğunu belirtir.

Ülgener ve Tanpınar açısından aydın rolü meselesi hemfikir oldukları bir konudur. Topluma yakın duran, kendini ve toplumunu tanıyan ve insanları değiştirmeye çalışmaktansa onlara yol gösteren bir "aydın" tipinin gerekliliğini vurgularlar. Tabii ki mesele Ülgener açısından daha çok iktisadi zihniyetin değişimi açısından ele alınırken Tanpınar toplum bütünsel ahengi açısından değerlendirme yapmaktadır.

Rasyonalite

SAE adlı kitapta üzerinde durulan ve Ülgener'in iktisadi fikirleri ile benzerlik gösteren diğer bir kavram da rasyonalite kavramıdır.

Tablo 6. Tanpınar ve Ülgener'e Göre Rasyonalite

Ahmet Hamdi Tanpınar

"Evvela teşkilatın genişliğinden ve lüzumsuzluğundan bahsettiler. İşsizliğin

Sabri Ülgener

"Haris bir egoizm ve kâr gayesi statik ekonomi zihniyetinin hâkim bulunduğu

alabildiğine yürüdüğü bir memlekette bu kadar insana iş bulmuş olmamızı hiç hesaba katmadan, üç müdürlüğün, on bir şube müdürlüğünün, kırk yedi daktilo ve iki yüz yetmiş bir kontrol memurunun çokluğunu durmadan başımıza kaktılar” (Tanpınar, 2004: 13).

“Enstitü kurulduktan sonra yarısı benim ve yarısı Halit Ayarçı'nın akrabasıdır” (Tanpınar, 2004: 12-13).

yerlerde de mevcut olabilir; şu farkla ki, bu sevkitabiîler umumiyet itibar ile irrasyonel kazanç vasıtalarına teveccüh ettikleri müddetçe normal ve rasyonel ekonomi hayatını harekete getirebilecek dinamik bir prensip halini alamazlar” (Ülgener, 1940-41: 368-369).

“...tüccar ve müteşebbislerin kâr gayesine, rasyonel ve egoist zihniyetine mukabil, aynı muhitte küçük sanayi erbabının yaşayışına baktığımız zaman daha ziyade basit bir maişet temininden ibaret olan, ananeci bir zihniyetin temadi ettiği görülür, bilhassa şehirden köylere geçtiğimiz zaman bu durgun, statik ve ananeci zihniyet daha bariz surette gözlerimize çarpmaya başlar” (Ülgener, 1940-41: 369-370).

Tanpınar, SAE bünyesinde alınan irrasyonel kararlardan örnek vererek kurumun neden battığını ironik bir şekilde anlatmaktadır. Rasyonaliteyi de üstü kapalı şekilde ele almaktadır.

Ülgener ise rasyonellik deyince ne anlamak gerektiğini ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Geleneğe körü körüne bağlanmayan, her zaman için verimliliği esas alan ve dinamik bir iş yapısı iktisadi “rasyonelliğin” bazı özellikleridir. Ülgener’e göre geleneksel yolu takip etmek ya da etmemek bir tercihtir. Bunun mantık veya akılla ilgisi yoktur.

Burada “rasyonellik” kavramının her iki düşünür tarafından aynı şekilde anlaşıldığını söylemek hata olur. Az gelişmiş bir toplumda irrasyonel durumların bolluğu her iki düşünür tarafından kabul edilse de ele alınış şekli oldukça farklıdır. Tanpınar için rasyonellik akıl üzere davranmak iken Ülgener açısından dinamik bir iş hayatının alt yapısı olarak sunulur. Tanpınar hicivci bir yaklaşımla daha çok irrasyonel davranışları nazara verirken Ülgener ise rasyonel olmanın gereği üzerinde durur.

Sonuç

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin kalkınma aşamalarında karşılaştıkları en büyük problem “iktisadi zihniyeti” dönüştürme problemidir. Zihniyet meselesi ise sadece rakam ve tablolar ile anlaşılmayacak kadar ince ve ayrıntılıdır. Bu sebeple iktisadi zihniyeti anlamaya çalışırken farklı kaynaklara başvurmak icap etmektedir. Bu çalışmada da farklı kaynaklardan biri olarak “romanların” iktisadi zihniyeti

anlamak adına kullanılıp kullanılmayacağını bir denemesi yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında Sabri Ülgener'in fikirleri üzerinden Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı kitabın değerlendirmesi yapılmıştır.

SAE, iktisadi açıdan değerlendirildiğinde birçok kavrama değinildiği görülmektedir. Tanpınar bu kavramları açıklarken romanda yer alan kahramanların yaşadıkları, kahramanlar arasında geçen diyaloglar ve kendi yorumları üzerinden kullanmıştır.

Tanpınar ve Ülgener kurumsal planlamanın ahenkli çalışma ile sağlanabileceğini vurgulamışlardır. Onlara göre ahenkli çalışma yeknesak bir planlamanın sonucunda olmaktadır. Yeknesak planlamada düzenli ve verimli bir çalışmayı doğuracak ve kalkınmayı hızlandıracaktır.

Ahenkli çalışmanın girişimcilik açısından da önemli olduğunu vurgulayan Tanpınar ve Ülgener ahenkli çalışma ve işin içselleştirilmesi sağlanabilirse üretim zamanında olacak, riskler azalacak, girişim başarılı olacaktır. Tanpınar ve Ülgener ahenk unsurunun çalışma konusunda da önemli olduğunu vurgulamışlardır. Kalkınmanın ancak bu şekilde sağlanabileceğine değinmişlerdir.

Ülgener'in düşünce yapısında zihniyet kavramının ayrı bir yeri bulunmaktadır. Ona göre zihniyet değişimi geçmişten devralınan düşünce ve davranışların bireyi ileriye taşımasıdır. Tanpınar da zihniyet değişimi sonucunda görünenden ziyade doğru olanı algılamanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Ülgener'e göre zihniyet değişiminde aydın zümrenin önemli bir rolü bulunmaktadır. Benzer şekilde Tanpınar'da aydın zümrenin topluma örnek olacağını ve yol göstereceğini vurgulamaktadır.

Tanpınar'ın, SAE'de üzerinde durduğu kavramlardan biri de rasyonalitedir. Tanpınar, Ülgener'in rasyonalite konusundaki fikirlerine benzer şekilde rasyonel olmayan davranışların verimliliğin önündeki en önemli engel olduğunu vurgulamıştır.

Çalışma çerçevesinde yapılan incelemelerde, SAE'de yer alan kavramlarda Ülgener'in fikirlerinin izlerinin bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Sabri Ülgener fikirlerini ortaya koyarken makro analizler yapmış Tanpınar ise kavramları mikro düzeyde ele almıştır. Bunun dışında, Ülgener'in ifadeleri daha teknik fakat daha anlaşılabilir ve soğuk dururken, Tanpınar'ın ifadeleri gündelik hayatın içinden yani avam lisanıyla ancak daha sıcak ve anlaşılır olmaktadır. Son olarak Ülgener'in fikirleri teorik düzeyde olduğu için hayata tatbik etmesi ayrı bir marifete tabi iken

Tanpınar'ın direkt olarak hayatın içinden konuşması pratiğe dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Binaenaleyh Tanpınar'ın eserindeki tüm bu olumlu çıkarımlara rağmen, bir romanın hiçbir zaman bir devletin kalkınma programını oluşturacak yetkinliğe sahip olamayacağı aşikârdır. Ancak bunun mümkün olduğuna insanları ikna edebilir. SAE seviyesindeki bir roman, kalkınma yolunda iki şekilde fayda sağlayabilir. Birincisi, kalkınma programı hazırlarken toplumun irrasyonel yapısına uygun politikalar hazırlamak yolunda kaynak olarak kullanılması olabilir. İkinci olarak hazırlanan programın iktiza ettiği düşünsel yapının, topluma sirayet etmesinde, bizzat okutulması ile her yaşta insanın anlayacağı düzeyde telkin, tahrik ve cazibe sağlanabilir. Böylece tatbik edilmek istenen iktisadi düşünce, edebiyat yolu ile topluma aşılabilir olur.

KAYNAKÇA

- ACAR, M. ve BİLİR, H. (2014), “Gerçek Bir Âlim, Mümtaz Bir Şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 114-122.
- AKPINAR, E. (2022), *Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Romanın Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya
- ÇAĞMAN, E. (2016), “Sabri Ülgener'in Metodolojisi, Kaynakları ve Bazı Kavramlarına Dair Eleştiriler”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12.45, 93-118.
- KAYGI, A. (2021), *Edebiyat ve Varlık*, Fidan Yayınevi, Malatya.
- KILIÇ, M. E. (2022), “Romanların İktisadi Yetkinliği: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur Adlı Romanını Sabri Ülgener'in Fikirleri Üzerinden Okumak” *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4.2, 86-102.
- KILIÇBAY, M. A. (2006), “Kapitalizm, Kalvinizm ve İslamî Kalvinistler”, *TİSK Akademi*, 91-98.
- KOÇDEMİR, K. (1998), “İlmiyle Âlim, İrfanıyları Arif; Ülgener. Türkiye Günlüğü”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 51.
- ÖZDEMİR, Z. ve KORKMAZ, Ü. (2021), *Ahmet Hamdi Tanpınar: Hesap-Kitap İşleri*, NİOS Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- ÖZEL, M. (2019), *Romanperver İktisatçı*, Küre Yayınları, İstanbul.
- SARFATİ, M., ve ATAMTÜRK, B. (2015), *İktisat Sadece İktisat Değildir*, Efil Yayınevi, Ankara.

- SAYAR, A. G. (1998), *Sabri F. Ülgener: Bir İktisatçının Entelektüel Portresi*. Eren Yayıncılık, İstanbul.
- TANPINAR, A. H. (2004), *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR, A. H. (2020), *Edebiyat Dersleri*, Haz. Abdullah UÇMAN, Dergâh Yayınları, 20. Baskı, İstanbul.
- UĞUR, A. (1983), “XIX. Yüzyıl Alman Tarih Felsefesi ve Bir Türk Bilim Adamı: Prof. Sabri Ülgener”, *Toplum ve Bilim*, 23, 127-132.
- ÜLGENER, S. F. (1940-1941), “İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2.3-4, 351-380.
- ÜLGENER, S. (1963), *Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü*, İstanbul, 386-402.
- ÜLGENER, S. F. (1983), *Zihniyet Aydınlar ve İzm'ler: Denemeler ve Araştırmalar*, (Vol. 1). Mayaş.
- ÜLGENER, S. F. (2006), *Makaleler*, Haz. Ahmed Güner SAYAR, Derin Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLGENER, S. (2012), “Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 35.1-4.
- VAROUFAKİS, Y. (2019), *Kızıyla Ekonomi Sohbetleri*, Çev. Sinan ARSLANER, Epsilon Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ, M. (2003), *Sabri Fehmi Ülgener: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakârlık*, Ed. Ahmet ÇİĞDEM, İletişim Yayınları, İstanbul.